

tisch. En wanneer er wel zo'n personage in travestie in een stuk voorkwam, kwam er nu een expliciete uitleg aan de toeschouwer.

Een andere hoofdstuk behandelt de maskerades, die erg populair waren rond het midden van de eeuw. Gehuld in fantasiekleding konden mannen en vrouwen, hoog en laag zich mengen tijdens spectaculaire feesten, georganiseerd door grote ondernemers in de amusementswereld. Daaraan kwam een einde met de Amerikaanse Vrijheidsoorlog. Oorlogen leidden wel vaker tot matiging in openlijk amusement, maar ditmaal bleef de gebruikelijke herleving nadat vrede was gesloten uit. Ook verdween de obsessie met als man verklede vrouwen – en een enkele als vrouw verklede man, zoals de befaamde Chevalier d'Eon over wie de populaire pers aanvankelijk niet uitgeschreven raakte. Aan het eind van de eeuw veranderden niet toevallig ook de modes van man en vrouw, beide werden explicieter, waarbij bij de mannen een militaire eenvoud de toon zette. Zoals op allerlei terreinen van de cultuur maakte ambiguïteit plaats voor een meer rationele en rigide indeling.

Een andere achttiende-eeuwse discussie die in dit boek opnieuw geanalyseerd wordt, is die over de verhouding tussen aap en mens en over de 'wilde kinderen', die af en toe in Europese bossen opdoken, en in Overijssel zelfs werden gevangen door plaatselijke boeren. Zulke kinderen vormden, dacht men lange tijd, de schakel tussen mens en dier. Lang meende men dat ook de grens tussen aap en mens fluïde was – er waren sprekende apen gesignaleerd –, maar daaraan kwam een einde door artikelen als dat uit 1779 van de Nederlandse medicus Peter Camper, die definitief bewezen had dat apen onmogelijk net zo konden spreken als mensen. Het scherper trekken van deze grens had ook politieke gevolgen, want het gaf de tegenstanders van slavernij een wapen in handen. Al was de mensheid verdeeld in verschillende rassen, ze vormde een eenheid in de afgrenzing met de wereld der dieren. Geen ras mocht daarom nog langer als dieren behandeld worden. De nieuwe idee over menselijke identiteit legde ook de basis voor de formulering van de rechten van de mens, belangrijk onderdeel van het 'new regime of identity'. Ook de nieuwe pedagogie, die in het voetspoor van Rousseau uitging van het met zo min mogelijk ingrijpen begeleiden wat in elk kind aan potenties schuilt, was een product van dit nieuwe regime.

In het laatste hoofdstuk gaat Wahrman verder in op het 'nieuwe regime van de identiteit', en vat hij zijn betoog nogmaals samen. Met zoveel zijpaden die onderweg zijn ingeslagen is dat niet eenvoudig. Het is duidelijk dat hij een origineel en rijk boek – bovendien fraai geïllustreerd – heeft geschreven dat velen inspiratie en stof tot nadenken zal geven.

Rudolf Dekker

Erasmus Universiteit Rotterdam

Lex Hermans, *Alles wat zuilen heeft is klassiek. Classicistische ideeën over bouwkunst in Nederland 1765-1850* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2005) 224 p. ISBN 9064505438

In een cassette onder de titel 'Architectuur in Nederland in de negentiende eeuw', publiceert Uitgeverij 010 drie onderzoeken uit het onderzoeksprogramma naar identiteit en traditie in de Nederlandse architectuur tussen 1770 en 1914: één over opvattingen over architectuur en geschiedenis in de negentiende eeuw, één over eclecticisme in de negentiende eeuw en één over classicistische ideeën over bouwkunst tussen 1765

en 1850. De cassette is voorzien van een inleiding door programmaleider Auke van der Woud.

Hermans' bijdrage over het classicisme draagt de prikkelende titel *Alles wat zuilen heeft is klassiek*. Dit aan E.J. Potgieter ontleende citaat verwijst naar het algemene beeld over klassieke, of classicistische, bouwkunst dat ieder gebouw met zuilen en een fronton 'klassiek' is – een beeld dat Hermans nuanceert. Hermans typeert zijn boek over het classicisme in Nederland als een vorm van mentaliteitsgeschiedenis: een beschrijving van het denken over classicistische bouwkunst in Europa aan het einde van een periode waarin classicisme gold als de norm voor intellectuele en kunstzinnige uitingen. Uitgangspunt in het betoog van Hermans is dat classicisme allereerst een geestesgesteldheid is – classicisme moet gezien worden in de tijdgeest. Het is een mentaliteit waaruit ideeën en voorschriften over stilistiek voortkomen. Het boek gaat dan ook primair over de veranderende opvattingen over de klassieken in Nederland rond 1800 en secundair over de consequenties die dit had voor de bouwkunst. De titel van de inleiding, 'Geen bouwen maar denken', spreekt wat dat betreft boekdelen.

In het eerste hoofdstuk 'Herwerking der antieken' beschrijft Hermans het wereldwijde fenomeen classicisme, de visuele kenmerken in Europa en de culturele en maatschappelijke betekenis van classicisme. In het volgende hoofdstuk 'Voorschriften voor schoonheid' gaat de auteur uitgebreid in op de eisen waaraan classicistische gebouwen in Europa moesten voldoen, de veranderingen in de opvattingen die daarin optraden onder invloed van onder andere archeologische vondsten, en de geleidelijke ontakeling van classicisme als toonaangevend cultureel principe. 'Oordeel in Holland', het derde hoofdstuk, is een verslag van drie Nederlandse polemieken over het al dan niet classicistische karakter van het koninklijk paleis in Amsterdam van Jacob van Campen, de koopmansbeurs van Jan David Zocher in dezelfde stad en de St. Jozefskerk in Haarlem van Hermannus H. Dansdorp. In het vierde hoofdstuk tenslotte, 'Bronnen en beddingen' komen de veranderingen aan bod in het culturele leven en het architectuuronderwijs als gevolg van de Franse overheersing. Ten slotte behandelt Hermans de manier waarop de veranderde economische en machtsverhoudingen in Europa van invloed waren op het culturele leven en het curriculum van het kunstonderwijs in Nederland.

Een van de vragen in de architectuurgeschiedenis is hoe het komt dat classicisme in de negentiende eeuw haar zeggingskracht verloor. In dit debat probeert Hermans aan de hand van filosofische en theoretische verhandelingen en traktaten (bronnen waaraan veel architectuurhistorische studies voorbij gaan) stelling te nemen. Dit levert een lezenswaardig boek op, dat een welkome aanvulling is op de Nederlandse architectuurgeschiedenis. Hermans beschrijft hoe historisch onderzoek en archeologische ontdekkingen de aanvankelijk eensgezinde en geïdealiseerde opvattingen over de klassieken geleidelijk corrigeerden en differentieerden. Deze ontwikkeling ondergroef volgens Hermans de oorspronkelijke uitgangspunten van het classicisme en ontnam de classicistische bouwkunst geleidelijk haar coherentie en zeggingskracht. Hoewel Hermans aannemelijk maakt dat de verscheidenheid aan ideeën de eensgezindheid over de vormtaal van de classicistische bouwkunst aantastte, is zijn stelling dat deze ontwikkeling eveneens de verklaring vormt voor de verminderde zeggingskracht van die bouwstijl weinig overtuigend. Het karakter van een bouwstijl hangt immers (ook) nauw samen met het vakmanschap en de artistieke waarmede ze wordt toegepast. Het tanend karakter van classicisme te verklaren vanuit veranderende opvattingen over classicisme levert derhalve een weliswaar interessante maar ook tamelijk eendimensionale verklaring op.

Ten slotte twee kanttekeningen. De eerste betreft het hier en daar weinig toegankelijke taalgebruik. Met name in het tweede hoofdstuk zijn lengte en constructie van veel zinnen weinig bevorderlijk voor de helderheid van het betoog en de concentratie van de lezer. Een tweede kritische noot betreft de afbakening van de onderzoeksperiode. Waarom 1765 en 1850 als begin- en eindpunt? Het ontbreken van enige toelichting maakt deze afbakening tamelijk arbitrair. Classicisme hield immers niet op te bestaan na 1850. Dat classicisme ondanks verminderde coherentie nog steeds inspireert blijkt onder andere uit de uitspraken van Prins Charles over architectuur. Onlangs nog merkte hij op dat de klassieke architectuur die de Duitse architect Rob Krier in de Helmondse wijk Brandevoort heeft gerealiseerd, Britse architecten tot voorbeeld zou moeten strekken. De discussie die hierna ontstond, bevestigt dat ondanks de voortdurende ontwikkelingen die het classicisme en het denken daarover hebben doorgemaakt, classicisme een duurzaam aspect van ons culturele leven is gebleven en een oneindige bron van inspiratie blijft.

Pauline K.M. van Roosmalen
Technische Universiteit Delft

Remco van Diepen, *Hollanditis. Nederland en het kernwapendebat 1977-1987* (Amsterdam: Bert Bakker, 2004) 504 p. ISBN 9035127404

Begin jaren tachtig was Nederland in de ban van de Bom. De beslissing van de NAVO om 572 nieuwe middellange afstandswapens te plaatsen in Europa, waarvan 48 in Nederland, hield jaren lang de gemoederen bezig. Vierhonderdduizend mensen verstopten in 1981 de Amsterdamse binnenstad in een protest tegen de kruisvluchtwapens, ten onrechte 'kruisraketten' genoemd. Twee jaar later bracht het Komitee Kruisraketten Nee in Den Haag zelfs 550000 demonstranten op de been – de grootste demonstratie ooit in Nederland gehouden. En begin 1985 tekenden 3,75 miljoen Nederlanders het volkspetitionnement tegen de plaatsing. De Britse historicus Walter Laqueur bedacht een term voor deze ergerlijke Nederlandse weerspanning: *Hollanditis*.

In zijn gelijknamige studie vraagt historicus Remco van Diepen zich af hoe we deze onvoorziene, en eenmalige, bloei van de vredesbeweging moeten verklaren. Hij pakt dit aan op een degelijke, tamelijke conventionele manier: hij beschrijft de strijd om de kruisraketten als een politieke worstelpartij tussen vredesbeweging, het kabinet en de politieke partijen, met het CDA in een sleutelrol.

De voornaamste organisator van het protest was het Interkerkelijk Vredesberaad, het IKV. Het IKV bestond al sinds 1966 maar had nooit veel invloed gekregen, totdat het in 1977 besloot zich op één concreet doel te richten, namelijk de strijd tegen kernwapens. 'Help de kernwapens de wereld uit', zo luidde de briljante slogan, 'om te beginnen uit Nederland'. Zij kreeg direct de wind in de rug: eerst door het door de CPN georganiseerde protest tegen de neutronenbom en daarna door de kruisraketten. Die tegenhouden werd het doel van het IKV. Nederland moest de heilloze spiraal van bewapening doorbreken. Wilde de mensheid niet zichzelf vernietigen, dan diende het 'vijandbeeld' te worden afgebroken en het 'blokdenken' uitgebannen. Het afwijzen van de kruisraketten zou de eerste stap zijn op weg naar een systeem van 'gedeelde veiligheid', dat de plaats zou innemen van de obscene afschrikkingstrategie.